

vereniging tot herstel van zorg rond dood en rustplaats

de Terebinth Nieuwsbrief

Maart 1992

Een nieuw jaar, een nieuw formaat, nieuwe enveloppen, nieuw briefpapier, een nieuwe werkgroep en een nieuwe informatiefolder. Hopelijk ook veel nieuwe leden in 1992, en daar kan een ieder bij helpen. Bijvoorbeeld door het verspreiden van de informatiefolder, waarvan bij het secretariaat extra exemplaren verkrijgbaar zijn.

Over de nieuwe werkgroep, die zich bezig zal houden met het stimuleren van een meer gevarieerde grafcultuur, staat in deze nieuwsbrief een artikel. Op de derde algemene ledenvergadering - 4 april in Zeist - zullen de leden van deze werkgroep dieper ingaan op hun plannen.

De werkgroep kan overigens nog actieve leden gebruiken. Ook op andere plaatsen binnen de Terebinth zijn enthousiaste leden van harte welkom. Op verschillende plaatsen in deze nieuwsbrief staan oproepen om de vereniging actief te ondersteunen. Veel of weinig tijd, hulp kan altijd gebruikt worden.

De Terebinth organiseert voor de eerste keer een lezingenmiddag. Informatieve voordrachten en de mogelijkheid om van gedachten te wisselen over onderwerpen die de vereniging bezighouden. Het programma van de Voorjaarslezingen staat op de achterpagina.

Andere ideeën voor nieuwe activiteiten kunnen worden gespuid op de algemene ledenvergadering. Daar zal een lijst komen van ideeën en werkzaamheden waar leden zich voor kunnen inzetten.

De redactie
Martin Bosker

INHOUD

Begraafplaats Kloostersteede te Horst wordt bedreigd	3
Excursies naar Amsterdam en Zeist	4
Werkgroep wil nieuwe grafcultuur stimuleren	7
Pestkerkhof uit de Middeleeuwen	8
Doden trouwen in China	12
Begraven in de Bronstijd	13
Madrid kampt met ' lijken ikkers '	15
Elfde uitvaartbeurs in Hilversum	17
De Kaartenbak , veranderingen in het ledenbestand	18
De Voorjaarslezingen , lezingenmiddag van de Terebinth	20

COLOFON

Terebinth Nieuwsbrief
jaargang 6 nummer 1

De Terebinth Nieuwsbrief is een informatieblad ten behoeve van de leden van Vereniging de Terebinth.

Redactie: Martin Bosker

Redactie- en
secretariaatsadres:
1e Daalsedijk 240,
3513 TK Utrecht.
Tel.: 030 - 334493.

Inleveren kopij:
vóór 13 mei 1992.

Foto voorkant:

Foto van een grafmonument op het beroemde *vrolijke kerkhof* in het Roemeense dorpje Sapinta. De meer dan honderd uit hout gesneden gedenktens zijn gemaakt door een plaatselijke kunstenaar. Op elk graf is het belangrijkste uit het leven van de overledene afgebeeld. Deze man, een zekere George Gocea, fietste graag. Volgens het grafschrift kwam hij tragisch aan zijn einde. Hij stierf in het jaar 1949 nadat een jaloerse dorpsgenoot hem met een dolk van zijn fiets stootte.

Jos en Jozien Boot
(De vogelvrije fietser -
tijdschrift van de ENFB)

Kloostersteede bedreigd

De uit de vorige eeuw stammende begraafplaats Kloostersteede te Horst in Limburg wordt bedreigd. Kloostersteede is een gesloten begraafplaats, gelegen in het centrum van Horst, ingepakt tussen winkels en woonhuizen. De gemeente Horst wilde de begraafplaats ruimen om het terrein voor andere doeleinden te benutten. Dit zeer tegen de zin van de familie Houwen, lid van de Terebinth. De familie Houwen besloot de nabestaanden in te lichten en te mobiliseren, begon de begraafplaats te inventariseren en schreef zelfs de Raad van State aan. Dankzij deze actie ziet de gemeente af van het plan om Kloostersteede te ruimen. Daarvoor in de plaats wil zij echter een strook van vijf meter breed van de begraafplaats afhalen, om een toeleveringspad te creëren voor de aangrenzende winkelbedrijven. Op deze manier zou de winkelstraat autovrij kunnen worden gehouden.

Inmiddels zijn Wim Vlaanderen en Hennie Siebelt namens de Terebinth poolshoogte komen nemen. Zij zijn het met de familie Houwen eens dat ook het nieuwe plan teveel schade aan de begraafplaats zou berokkenen. Het karakter en de sfeer van Kloostersteede zou verloren gaan. Daarom hebben de bestuursleden van de Terebinth in een gesprek met het hoofd bestuurszaken van de gemeente Horst er op aangedrongen af te zien van de plannen. Als alternatief voor de gemeente zou de toelevering aan de winkels in de vroege en late uren plaats kunnen vinden. De Terebinth zal de bewoners van Horst zoveel mogelijk steunen in hun verzet tegen het ruimen of gedeeltelijk ruimen van Kloostersteede.

Agenda

21 maart - Excursie Zorgvlied Amsterdam

t/m 22 maart - The art of death, Victoria & Albert Museum, London

25 - 27 maart - 11e EXPO, NUVU-uitvaartbeurs

4 april - 3e algemene ledenvergadering;
Excursie Algemene Begraafplaats Zeist

25 april - Terebinth Voorjaarslezingen

13 juni - Excursie begraafplaatsen Groninger
veenkolonies

Excursies

Tot de zomer staan er nog drie excursies op het programma. De eerste leidt naar Zorgvlied in Amsterdam, de tweede naar de Algemene Begraafplaats van Zeist en de derde naar begraafplaatsen in de Groninger veenkolonies. Over de laatste excursie meer informatie in de volgende nieuwsbrief.

Begraafplaats Zorgvlied te Amsterdam

De eerste excursie van het nieuwe jaar leidt naar de befaamde begraafplaats Zorgvlied, gelegen aan de Amstel op het voormalige landgoed Zorgvlied. De begraafplaats werd in 1868 gesticht door de toenmalige gemeente Nieuwer-Amstel. In 1921 werd de gemeente Amsterdam uitgebreid, zodat Zorgvlied nu onder Amsterdams beheer valt. Het wapen van Nieuwer-Amstel is echter nog te zien boven de ingang van de begraafplaats, die inmiddels voor zo'n honderdduizend mensen de laatste rustplaats is geworden.

De begraafplaats is door haar aanleg en opbouw uniek in Nederland. Een vergelijking met het Parijse Père Lachaise dringt zich op: pompeuze tomben en beeldhouwwerken maken het tot een barok dodenpark. De tuinarchitectuur en de bijna kitscherige graven werken vervreemdend voor iemand die bij een begraafplaats denkt aan nette afgepaste rijtjes zerken, en die een wit marmeren duifje al te frivol vindt.

Er is een grote variatie aan grafmonumenten. Op het katholieke gedeelte voeren kruisen de boventoon, op andere plaatsen zijn vooral stenen doods-hoofden en zandlopers vertegenwoordigd. Een zeemansgraf met een stenen anker, een klein graf waarop een beeldje staat van een kind met een vogeltje op de arm en de grote opvallende mausolea van bekende Amsterdammers. Wan-

delend over de begraafplaats zie je voorpaginanieuws uit het verleden: de omgekomen Uiverbemanning, slachtoffers van de vliegcrash op Tenerife en de in El Salvador vermoorde IKON-journalisten Jan Kuiper en Joop Willemsen. Op het graf van Kerwin Duijnmeijer, die om zijn huidskleur vermoord werd, staat: "Lieve Kerwin, Black is Beauty".

Zorgvlied heeft op z'n veertien hectare grond een keur staan aan bomen, struiken en planten. De bijen gedijen goed op de begraafplaats, goed genoeg zelfs om voor heerlijke Zorgvliedhoning te zorgen. Het wordt echter als 'Amstel-honing' van de hand gedaan, anders zou 't slecht verkopen.

Praalgraven en eenvoudige graven, bekenden en onbekenden, ze zijn allemaal te vinden onder het bladerdak van Zorgvlied. Zeker een bezoek waard!

Algemene Begraafplaats te Zeist

Op 4 april, na de derde algemene ledenvergadering, is er een Terebinth-excursie naar de Algemene Begraafplaats aan de Bergweg in Zeist. Een artikel over deze begraafplaats is te vinden in de vorige Terebinth Nieuwsbrief.

Op last van de minister van binnenlandse zaken werd in 1829 de Algemene Begraafplaats aan de Bergweg gesticht. Zeist had tot dat moment alleen begraafplaatsen voor katholieken en Hernhutters, en er moest nu ook een

laatste rustplaats voor andere bevolkingsgroepen komen: hervormden, gereformeerden en 'algemenen'. De burgemeester bood de gemeente een stukje grond te koop aan en sindsdien vormt de begraafplaats aan de Bergweg een groene oase en rustpunt in Zeist.

Of het begraafplaatsje nog lang zal blijven bestaan hangt mede af van de gemeente, die plannen heeft om op die plek een parkeerplaats aan te leggen of nieuwbouw te plegen. In ieder geval is er nu nog gelegenheid om deze mooie begraafplaats te bezoeken.

Overzicht

AMSTERDAM 21 maart

Programma

(Begraafplaats Zorgvlied, Amsteldijk 273, Amsterdam)

13.30: ontvangst, koffie

13.40: inleiding door dhr. P. van de Goor, beheerder van Zorgvlied

14.00: rondgang over de begraafplaats

Vervoer: Vanaf station Amsterdam Amstel buslijn 65 of 169, uitstappen bij Mirandabad (hoek Waalstraat/Kennedylaan); via de De Mirandalaan naar de Amsteldijk, daar rechtsaf, Zorgvlied ligt nu aan de rechterkant (± 10 minuten lopen).

Met de auto vanaf Utrecht A2, over de Utrechtse brug links (Kennedylaan), eerste straat links (De Mirandalaan), links aanhouden tot de Amsteldijk, daar rechts, Zorgvlied ligt nu aan de rechterkant.

Vanaf Rotterdam/Den Haag/Zaandam A10 afslag Rai, rechtsaf onder de snelweg door (Europaboulevard), eerste rechts (Kennedylaan), derde rechts (De Mirandalaan), links aanhouden tot de Amsteldijk, daar rechts, Zorgvlied ligt nu aan de rechterkant.

ZEIST 4 april

Ochtendprogramma (alleen voor leden)

(Gebouw Calvijn, Bergweg 6, Zeist)

10.30: ontvangst, koffie

11.00: derde algemene ledenvergadering van Vereniging de Terebinth

12.30: gelegenheid tot lunchen (op eigen kosten)

Middagprogramma (ook voor niet-leden)

(Oude Algemene Begraafplaats, Bergweg 21-23, Zeist)

14.00: rondleiding

15.30: nazit met koffie en thee

Vervoer: Vanaf station Utrecht CS of Driebergen-Zeist: buslijn 53, halte Bergweg. Met de auto A28 afslag Zeist/Den Dolder, richting Zeist-centrum (Boulevard), direct na busstation rechtsaf (Steynlaan), aan het einde links de Bergweg op.

Vanaf A12 afslag Driebergen/Zeist, richting Zeist (Driebergseweg>2e Dorpsstraat>1e Dorpsstraat>Utrechtseweg), vanaf Utrechtseweg vierde straat rechts (Van Reenenweg), aan het einde rechts de Bergweg op. Parkeren achter gebouw Calvijn.

grafkelder blootgelegd

In het Zeeuwse Aardenburg is een Middeleeuwse beschilderde grafkelder blootgelegd, waarin verscheidene skeletten zijn aangetroffen. De grafkelder moet hebben gelegen onder de Onze Lieve Vrouwe-kerk, een grote bedevaartskerk die tijdens de Tachtigjarige Oorlog is verwoest. In een grafkist werden twee munten uit de late Middeleeuwen gevonden. Het gaat hier mogelijk om Petrusgeld dat overledenen in de mond werd gestopt om de overtocht naar het hiernamaals te kunnen betalen.

(de Volkskrant - foto Joep Lennarts)

Nieuwe grafcultuur in modeltuinen

Er is een nieuwe werkgroep in het leven geroepen: een werkgroep die zich ten doel stelt een nieuwe vormgeving van grafmonumenten zichtbaar te maken voor publiek. Nieuwe ideeën op het gebied van grafbedekkingen moeten worden gepresenteerd in een 'modeltuin', een stukje grond op een begraafplaats.

Initiatiefnemers voor deze werkgroep zijn Nicole Capaan en Walter Carpay. Ze willen met de modeltuinen een alternatief bieden voor de presentatiemappen met de gebruikelijke grafstenen. Er is immers geen mogelijkheid voor het publiek om andere, nieuwe inzichten in vormgeving van grafmonumenten te zien.

In zo'n tuin zouden monumenten tentoongesteld moeten worden op grond van hun uitgesproken ambachtelijke en vormgevingskwaliteiten, of op grond van het kenmerk dat het ontwerp de functie van de grafbedekking een bredere of nieuwe invulling geeft. Ontwerpen van beeldend kunstenaars en vooruitstrevende, ambachtelijke steenhouders.

Het idee komt niet naar voren uit een behoefte aan iets als 'modern design', maar veeleer uit de groeiende aandacht voor dood en uitvaart in de maatschappij. In een pluralistische en geïndividualiseerde samenleving als de onze zou toch ook een zo gevarieerd mogelijk aanbod van grafbedekkingen moeten zijn. Een modeltuin zou de meningsvorming hierover kunnen stimuleren. Men kan tot het besef komen dat er veel meer mogelijkheden (moeten) zijn en dat men ook zelf een gedenkteken kan ontwerpen en uitvoeren.

Er klinken steeds vaker geluiden op om begraafplaatsen meer bij de woongemeenschap te betrekken, om ze een meer open karakter te geven. Zo zouden ze bijvoorbeeld een functie als wandelpark kunnen krijgen, een rustige omgeving waar men tot zichzelf kan komen. Hierin past dan zeker ook een modeltuin en de mogelijkheden tot reflectie die er in besloten liggen.

Het is de bedoeling dat op verschillende plaatsen verspreid over het land zulke presentatietuinen komen, het liefst op begraafplaatsen. Begraafplaatsbeheerders en gemeenten kunnen op deze manier hun beleid illustreren en de toon zetten voor de invulling van toekomstige gedeelten op de begraafplaats. Zeker als er voor die nieuwere gedeelten ook een aangepaste soepele regelgeving zou gelden.

Er zijn al verschillende oriënterende gesprekken gaande her en der in het land. Maar natuurlijk kan de werkgroep nog veel steun en hulp gebruiken. In de eerste fase moeten er begraafplaatsbeheerders en gemeenten enthousiast worden gemaakt voor het idee. Ook moet het aanbod van eigentijdse grafmonumenten en ontwerpen geïnventariseerd worden en een selectie gemaakt worden van ontwerpen die in aanmerking komen voor presentatie in zo'n modeltuin. Verder is er hulp nodig op financieel gebied: begroten en budgetteren, het aanvragen van subsidies, fondsenwerving en eventueel sponsoring. Ook een goede publiciteitsvoering is van belang, en daar kan eveneens hulp gebruikt worden. Als u interesse heeft voor de nieuwe werkgroep en graag wilt meewerken, neem dan contact op met de initiatiefnemers onder telefoonnummer 020-6255287 of 020-6864467. Schrijven kan ook naar Postbus 2818, 1000 CV Amsterdam.

Brabants Alphen koestert middeleeuws pestkerkhof

Een bescheiden monumentje en twee kruisen aan de kant van de weg. Op het eerste gezicht is daar niet veel bijzonders aan voor een voorbijrijdende automobilist. Toch is deze kleine begraafplaats bij het Brabantse Alphen en Riel uniek voor Nederland. Het is namelijk het enige overgebleven pestkerkhof in Nederland. En het had slechts weinig gescheeld of ook dit stukje Middeleeuwse historie was voorgoed verdwenen.

Tegen de pest was in de Middeleeuwen geen gebed of zelfkastijding bestand. Oorspronkelijk afkomstig uit Centraal-Azië, vond de ziekte in de veertiende eeuw haar weg naar Europa via de Italiaanse handelsroutes. De pestbacterie werd overgebracht door rattenvlooiën die op mensen oversprongen. In het door misoogsten ondervoede Europese continent moordde de Zwarte Dood tussen 1347 en 1720 ongeveer de helft van de bevolking uit. Vooral de beruchte builenpest, die etterende zweren veroorzaakt, was vrijwel altijd dodelijk.

Tijdens de eerste zware epidemie van 1348 tot 1349 stierven 25 miljoen mensen. En tot ver in de achttiende eeuw bleef de pest de kop opsteken, zoals in Marseille en Toulon in 1720. Alphen kreeg de grote klap tijdens de twee epidemieën in 1604 en 1625. Driekwart van de dorpsbewoners viel toen ten prooi aan de besmettelijke ziekte. De ongeveer vijfhonderd doden verdwenen in een massagraf dat vervolgens werd vergeten.

Toen de Alphense pastoor en amateur-archeoloog W. Binck in 1934 een skelet vond aan de rand van een klein bos bij Alphen, was dat voor hem het bewijs dat hij het pestkerkhof had herontdekt. Binck zette een klein monument neer met twee kruisen ter nagedachtenis aan de geestelijken die in Alphen waren gestorven tijdens het verzorgen van pestslachtoffers. Later gebruikte hij het monument als een

bedevaartsoord voor schoolkinderen.

Het pestkerkhof dreigde opnieuw in vergetelheid te raken toen de pastoor het terrein niet langer kon onderhouden. Bovendien was het door ruilverkaveling bijna onbereikbaar geworden voor toeristen. In 1987 besloten de plaatselijke VVV en heemkundekring het kerkhof te renoveren. Monument en kruisen werden opgeknapt en verplaatst naar een dichtbijgelegen perceel, waarvan men aannam dat daar ook pestslachtoffers waren begraven.

"Helemaal zeker van de exacte plek kunnen we niet zijn", zegt G. Hardeveld, voorzitter van de Alphense heemkundekring. "Er zijn nauwelijks documenten en kaarten over de pestepidemie uit de zeventiende eeuw bewaard gebleven. Maar de opgraving gebeurde op het terrein van de pastorie, en de pestdoden zijn daarheen gebracht."

Dat slachtoffers van de Zwarte Dood ver buiten het woongebied van Alphen moesten worden begraven, was het gevolg van een verordening door de toenmalige schout. Op die manier hoopte men besmetting van de overige inwoners te voorkomen. Andere methoden om infecties te voorkomen of te genezen waren toentertijd aderlaten, zweetkuren en uitbranden van etterende zweren. Sommige veertiende-eeuwse medici weten de epidemieën zelfs aan een gifwolk

die zich langzaam over de aarde bewoog. Voor de plattelandsbevolking en een groot deel van de stedelingen was de pest echter een gesel Gods, naar aarde gezonden om hen te straffen voor hun zonden. Tot in de twintigste eeuw bleven veel mensen hierin geloven. Zo stond in het Nieuwsblad van het Zuiden uit 1936: "de besmettelijke ziekten en vooral de pest, werden door onze voorvaders zeer terecht beschouwd als een straf van God voor de zonden der mensen".

Pastoor Binck was een van de weinige geestelijken die hier een vraagteken bij zette. Hij zag onder meer verband tussen het uitbreken van de pest en door misoogsten veroorzaakte hongersnoden. Erg wetenschappelijk was zijn archeologisch werk volgens heemkundekring-voorzitter Hardeveld echter niet. "Binck is gewoon op goed geluk gaan graven. Het was puur toeval dat hij een pestslachtoffer

ontdekte. Die graven stonden namelijk op geen enkele kaart meer aangegeven." Hardeveld geeft toe dat dit aan de betekenis van de vondst niets afdoet. Door het Alphense pestkerkhof kunnen volgens hem toeristen pas echt gaan beseffen op wat voor wijze deze ziekte heeft huisgehouden. De gemeente Alphen en Riel lijkt daar echter geen boodschap aan te hebben. Het geld voor onderhoud van het kerkhof wordt volledig door de plaatselijke VVV en de heemkundekring opgebracht.

"De gemeente bemoeit zich absoluut niet met dit soort zaken", aldus Hardeveld. "Als je daar over cultuur spreekt, dan denkt men meteen aan maïsgewas. Daarom zorgen we zelf wel voor het onderhoud van het pestkerkhof. Want het zou jammer zijn als dit stukje cultuur verdwijnt."

(de Volkskrant)

Het secretariaat is de spil van Vereniging de Terebinth. Door uitbreiding van de activiteiten van de Terebinth groeien ook de werkzaamheden van het secretariaat zodat er op korte termijn behoefte is aan een

medewerker secretariaat m/v

die een vrijwillige bijdrage wil leveren aan de vereniging.

De werkzaamheden zullen voornamelijk bestaan uit het notuleren van bestuurs- en ledenvergaderingen. Afhankelijk van de persoonlijke belangstelling is het mogelijk ook andere taken uit te voeren.

Van de medewerker verwachten we vooral een enthousiaste en betrokken houding. Omdat de Terebinth (nog) niet over eigen kantoorruimte beschikt zult u uw werkzaamheden thuis met eigen middelen moeten uitvoeren. Dit kost u naar schatting gemiddeld 8 uur per maand (incl. het bijwonen van de vergaderingen). Samen met de secretaris, die uw contactpersoon zal zijn, bepaalt u hoe u uw werk zal inrichten. Onkosten worden in principe vergoed, dit in overleg met de penningmeester.

Heeft u belangstelling of wenst u nadere inlichtingen, bel of schrijf dan naar:

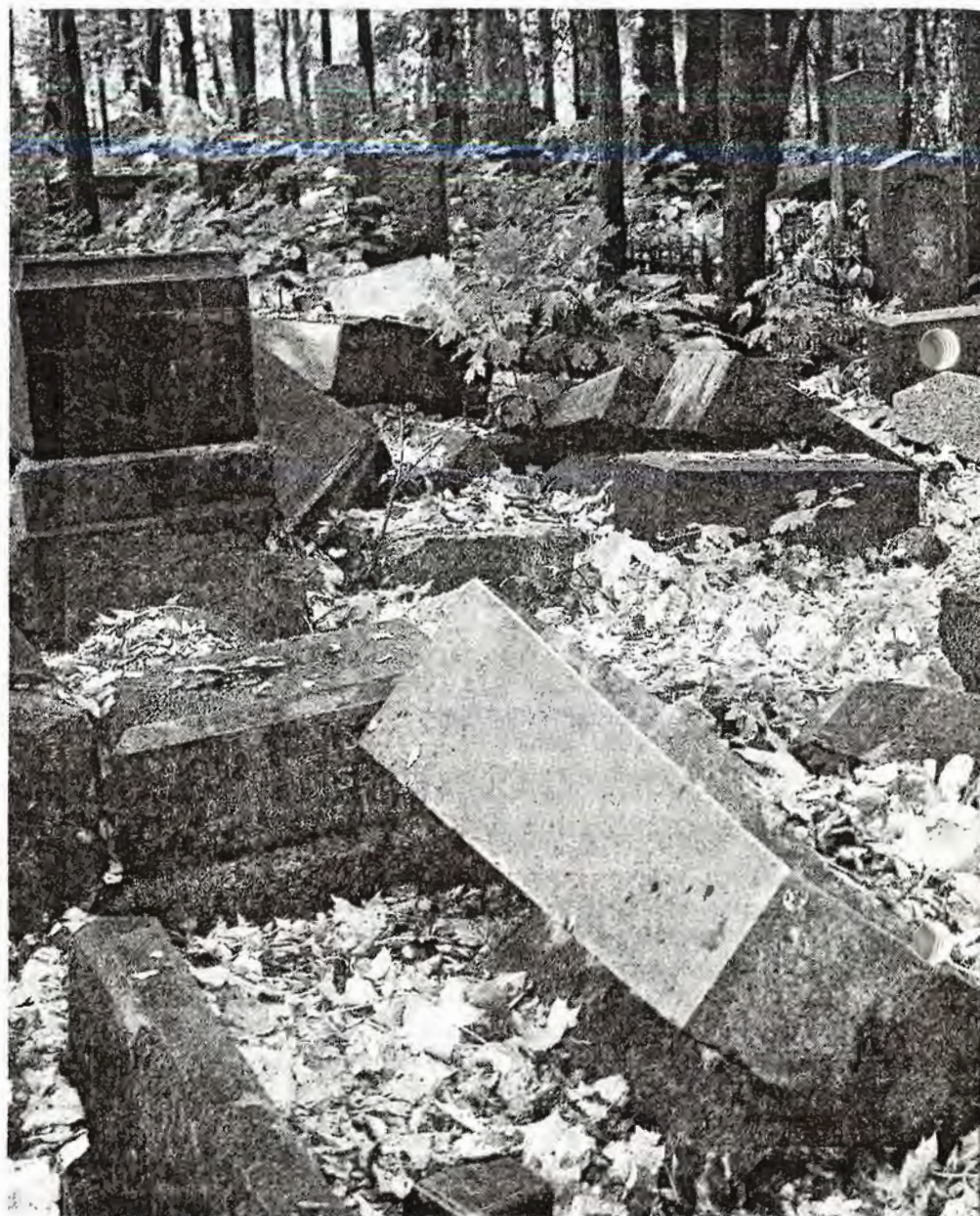
Wessel Meijer

secretaris Vereniging de Terebinth

1e Daalsedijk 240

3513 TK Utrecht

030-334493

Litouwen

Begraafplaats Peith Palach in Kaunas, een oud joods kerkhof in Litouwen. Het lijkt een slagveld: alle grafstenen zijn omvergehaald en liggen kriskras door elkaar. Het werd

niet door de nazi's vernield, maar pas in 1959-1960 door de Russen. Een oud monument herinnert aan de joden die aan het begin van de oorlog bij de eerste pogrom door Litouwers op het kerkhof zijn neergeschoten. De inscripties zijn weggekrast.

(De Groene Amsterdammer 15-01-1992; foto Victor Wolf)

Een van de middelen om de doelstellingen van Vereniging de Terebinth te kunnen bereiken is het inrichten van een documentatiecentrum. De vereniging is in het bezit van een beperkte hoeveelheid boeken, rapporten, knipsels en tijdschriften. Van een documentatiecentrum is echter nog geen sprake. Wij zoeken daarom een

medewerker documentatiecentrum m/v

die een vrijwillige bijdrage wil leveren aan de vereniging.

De volgende taken hebben wij voor ogen:

- Het onderzoeken van de behoefte en praktische haalbaarheid van het inrichten van een documentatiecentrum.
- Het bedenken van een opzet voor en inrichten van een documentatiecentrum.
- Het bijhouden van de publicaties die worden uitgegeven.
- Het schrijven van een rubriekje in de Terebinth Nieuwsbrief over de stand van zaken (nieuwe aanwinsten, verschenen, evt. recensie).

Van de medewerker verwachten we enig inzicht op het gebied van documentatiesystemen, maar vooral een enthousiaste en betrokken houding. Omdat de Terebinth (nog) niet over eigen kantoorruimte beschikt zult u rekening moeten houden met het feit dat er voorlopig met beperkte middelen gewerkt moet worden. Hoeveel tijd u aan de werkzaamheden wilt besteden kunt u grotendeels zelf bepalen uitgaande van een minimale tijdsbesteding van 8 uur per maand. Samen met de secretaris, die uw contactpersoon zal zijn, bepaalt u hoe u uw werk zal inrichten. Onkosten worden in principe vergoed, dit in overleg met de penningmeester.

Heeft u belangstelling of wenst u nadere inlichtingen, bel of schrijf dan naar:

Wessel Meijer
secretaris Vereniging de Terebinth
1e Daalsedijk 240
3513 TK Utrecht
030-334493

Grafrituelen in de Bronstijd

Een begrafenis in Drenthe was vierduizend jaar geleden een enorme sociale gebeurtenis. Uit de wijde omtrek kwamen gasten, die tijdens het opwerpen van de grafheuvel en na het bijzetten van de dode, nieuwtjes uitwisselden. Die kans kregen ze niet vaak want alleen de leiders kregen zo'n uitgebreid grafritueel. Tien eeuwen later veranderde dat en werd iedereen gecremeerd en in urnen bijgezet.

 Eric Lohof promoveerde onlangs aan de Universiteit van Amsterdam op zijn proefschrift *Grafritueel en sociale verandering in de Bronstijd van Noord-Oostnederland*. Er is weinig over deze tijd bekend. Wel weten we dat de Bronstijdmens geen holbewoner was die in dierenvellen rondliep, maar dat hij wollen kleding droeg, in een houten boerderij woonde, en leefde van akkerbouw en veeteelt.

Met zijn sociaal-antropologische achtergrond en interesse in archeologie wilde Lohof de sociale veranderingen in de prehistorische samenleving onderzoeken. "Mensen interesseren me meer dan het opgraven en analyseren van potjes", luidt zijn nuchtere motivatie.

Lohof heeft 260 grafheuvels uit de Bronstijd in Nederland (2000-850 v.C.) verzocht. Niet met schep en spade, maar aan de hand van documentatie, tekeningen en foto's die van de graven bestaan. "In Nederland liggen een kleine duizend grafheuvels uit de Bronstijd. De meesten bevinden zich in het noordoosten van het land."

Toen vanaf de jaren twintig in Drenthe de heide werd ontgonnen, werden er steeds meer grafheuvels blootgelegd. De laatste jaren worden er ook wel bijvoorzettingen gevonden. "Men vindt bijvoorbeeld paalgaten. Aan de structuur van deze gaten kun je bepalen hoe de huizen er vroeger uitzagen."

Lohof verdeelt de Bronstijd in de vroege Bronstijd, de eerste en tweede helft van de Midden-Bronstijd en de late Bronstijd. "In de eerste periode zijn er relatief weinig grafheuvels. In de heuvel ligt slechts één persoon begraven, in een kist. Het gaat hier vaak om de leider van een groep. Ongeveer dertig mannen komen bij elkaar om het graf te maken. Daar zijn ze een paar dagen mee bezig. Ondertussen wisselen ze de laatste nieuwtjes uit. De verbondenheid tussen al die mensen is groot."

Wat er met minder hoog geplaatste doden gebeurde weet de archeoloog niet. "Die kunnen wel door de kraaien zijn opgevreten." Het lijkt hem echter meer voor de hand te liggen dat ook dezen begraven werden, maar dan in 'vlakgraven' die allang zijn weggeploegd.

In de eerste helft van de Midden-Bronstijd neemt het aantal grafheuvels toe. Naast lijkbegroefing is er nu ook sprake van crematie. "De toename zit hem in de gecremeerden. Dit zijn voor een groot deel vrouwen", concludeert Lohof. "De kinderen zijn nog steeds zoek in de eerste helft, kleine kisten vindt je helemaal niet."

Door de zure grond in Noord-Oostnederland zijn de prehistorische skeletten vergaan. Er is soms wel een lijkafdruk in de grond te zien, maar daar valt niet uit af te leiden of het om een

man of een vrouw gaat. De grafgiften die aan de dode zijn meegegeven maken dat wel duidelijk.

"In de eerste periode van de Midden-Bronstijd worden er voornamelijk giften voor mannen gevonden: bronzen wapens zoals zwaarden, bijlen en dolken. In de prehistorie verwierf men status door brons. Er was sprake van competitie, soms gewelddadig, onder mannen."

Sieraden

Vrouwen kregen in die eerste helft maar weinig gaven mee. In de tweede helft van de Midden-Bronstijd verandert dat opvallend. Dan krijgen ze bronzen sieraden zoals kettingen, spelden, ringen en armbanden. "En mannen krijgen bijna geen giften meer mee", legt Lohof uit. "Vrouwen gaan via het huwelijk een grote rol spelen in het competitie-systeem van de mannen. Op deze manier worden bondgenootschappen gesloten. Als bruidsschat krijgt de prehistorische vrouw bronzen sieraden."

Soms worden sieraden aangetroffen die afkomstig zijn uit een ander gebied. "Dat bewijst dat niet alleen het sieraad maar de hele vrouw is geïmporteerd", zegt Lohof. "Dat is dan via het huwelijk gebeurd. Immers, sieraden vormen de bruidsschat, en die schat gaat mee naar de toekomstige echtgenoot."

"Het is meestal een rijke elite die vrouwen uitwisselt", vertelt Lohof. "Je ziet dat de positie van de dochter belangrijk wordt. Je geeft haar niet zomaar aan de eerste de beste buurman. Er wordt nauwkeurig geselecteerd. Afstand speelt geen rol meer. Vrouwen worden soms 250 kilometer vervoerd als de juiste bruidegom zich niet dichterbij bevindt."

Er zijn meer veranderingen in de tweede helft van de Midden-Bronstijd. "Meerdere mensen worden in één grafheuvel begraven. De eerste ligt in het midden, de anderen worden er in een cirkel om-

heen gelegd. We treffen naast vrouwen nu ook kinderen aan", zegt Lohof. "Aan het begin van mijn onderzoek wilde ik kijken of bepaalde groepen in de Bronstijd zich gingen onderscheiden van andere, hoger in aanzien kwamen. Dat kun je doen door te kijken of kinderen alleen in rijke graven liggen. Zij hebben namelijk nog niets kunnen verwerven, alleen erfelijk gezien. Dit bleek niet zo te zijn. Overal troffen we kinderen aan."

Urnen

In de late Bronstijd verdwijnen de grafheuvels. Ze maken plaats voor grafveldjes. "Daar liggen gecremeerde mensen in urnen. Er is geen onderscheid meer tussen de mensen. Iedereen is gelijk. Grafrituelen zijn kennelijk niet meer interessant om er sociale verschillen mee uit te drukken."

Volgens Lohof geven de grafrituelen een redelijk beeld van de sociale veranderingen: "We zien dat de functie van de grafheuvel verandert. Het geringe aantal heuvels in het begin, voor de leiders, weerspiegelt een maatschappij waarin de individuen in grote verwantschaps-groepen optreden. Het graf drukte de status van een persoon uit. Later kreeg elke boerderij haar eigen heuvel. Bronstijdmensen organiseerden zich toen in kleinere familie-groepen, wat tot een drukking kwam in een toenemend aantal begravingen."

"De leider maakte plaats voor de pater familias. Samenkomsten en uitwisseling van nieuwtjes, zoals vroeger bij de begravenis van een leider, verdwenen. Iedereen knapte zijn eigen zaakjes op. Omdat de meeste mensen in een heuvel werden begraven was dat niet bijzonder meer en kon men net zo goed een grafveldje maken. Tenslotte wijst de vondst van bruidsschaten uit andere streken op regionale integratie en politieke stabiliteit."

'Lijkenpikkers' tarten Madrid

De gemeentelijke begrafenisdienst van Madrid weet niet hoe ze de klandestiene concurrentie moet bestrijden. Meer dan de helft van de overleden hoofdstedelingen wordt door een begrafenispiraat begraven.

Doodgaan in Madrid is duur. Zelfs de goedkoopste officiële begrafenis kost minstens 3125 gulden. Overleden Madrijnen moeten worden vervoerd door het dienstbedrijf van de stad, zodat de overheid er zeker van is dat de benodigde formaliteiten worden vervuld. Daardoor is een monopolie van de gemeentelijke begrafenisdienst ontstaan.

Maar niemand kan een slimme zakenman verbieden een rouwauto aan te schaffen, die er net zo uitziet als die van het gemeentebedrijf, en zijn chauffeur in een pak te steken dat sprekend lijkt op het gemeente-uniform. Er staan steeds vaker zulke auto's bij de Madrileense ziekenhuizen. En wel precies op het ogenblik dat de nabestaanden de begrafenis moeten regelen. De lijkenpikkers krijgen (ongetwijfeld door steekpenningen) snel informatie over doden

Zes jaar lang verdiepte Lohof zich in de Bronstijd. Heeft, afgezien van het bevredigen van de nieuwsgierigheid, dergelijk onderzoek nut? "Zeker. Uit het onderzoek kun je lessen leren over het milieu en het landschapsbeheer. Je ziet hoe mensen vroeger met het land omsprongen en wat voor gevolgen dit had. In de Bronstijd werden bijvoorbeeld voortdurend stukken bos verbrand om de heide uit te breiden voor economische activiteiten. Uit de gevolgen hiervan, zoals erosie en kwaliteitsvermindering van de grond, kun je lering trekken. Overigens geloof ik niet dat mensen veel leren."

Coen van Basten
(Trouw 08-01-92)

in de hospitalen. In 60 procent van de gevallen, klaagt de overheid, merken de nabestaanden te laat dat zij niet met ambtenaren zaken hebben gedaan.

Mensen die net een naaste hebben verloren letten weinig op details. Als zij horen dat de hulpvaardige chauffeur, of de nette kantoorbediende die hem begeleidt, de begrafenis verder kan afwikkelen voor bijna de helft van het officiële tarief, is de beslissing vaak snel genomen. Af en toe doen zich onverkwikkelijke taferelen voor, wanneer de gemeente-auto aankomt voordat de dode is weggevoerd, en de ambtenaren de familie proberen uit te leggen wat er gaande is. Maar meestal zijn de lijkenpikkers tijdig weg nadat zij de overeenkomst hebben afgesloten met een van de familieleden. Soms zo haastig, dat nabestaanden de rouwstoet mislopen. Dat kan hen ook het verdriet besparen, te zien hoe ongevoelig de piraten met de doodskisten sollen. Soms laten zij de rouwauto voor de deur staan om nieuwe klanten te vangen en worden de doden met bestelwagentjes afgevoerd. "Kort gezegd: de mensen trappen er in", meldt de wethouder die over het gemeentebedrijf gaat. "Uiteindelijk blijkt steeds dat er onvoorziene extra kosten zijn ontstaan, waardoor ze toch evenveel of meer moeten betalen dan het officiële tarief." Na protesten in de media, heeft de gemeente aangekondigd dat zij maatregelen tegen deze wantoestanden gaat nemen. Maar hoe, blijft onduidelijk. Het personeel van het stadsbedrijf is achterdochtig en denkt dat de huidige, conservatieve gemeenteraad de dienst wil privatiseren. "Natuurlijk met het argument dat deze piraterij bewijst dat ons bedrijf niet efficiënt is. Ze zijn niet eens rouwig om de lijkenpikkers."

(de Volkskrant)

Meer geld voor restauratie

Het gemeentebestuur van Hilversum stelt de gemeenteraad voor een extra bedrag van 75.200 gulden uit te trekken voor de oude begraafplaats achter de Hilversumse Kerkbrink. Al eerder werd een bedrag van 184.800 gulden voor de restauratie opzij gelegd, maar omdat de plannen uiteindelijk geen doorgang vonden zijn de kosten verder gestegen, onder andere door de verslechterde staat van de ommuring. Sinds maart 1991 is in

samenwerking met de Stichting Hilversum Pas Op! de voorbereiding gaande voor het herstel van de begraafplaats. Dat herstel zou in fasen moeten gebeuren. Eerst is de ommuring aan de beurt, waarna in de loop van 1992 de toegangen en de inrichting van de begraafplaats volgen. Inmiddels zijn offertes aangevraagd bij diverse aannemers voor het herstel van de muren.

(Woonbode Hilversum)

Uitvaartbeurs

Van 25 tot en met 27 maart vindt in de Expo-hal te Hilversum de 11^e Expo plaats, een vakbeurs voor het uitvaartwezen. In 1949 werd voor het eerst zo'n beurs gehouden in Bellevue te Amsterdam. Sinds 1960 is er elke vier jaar een uitvaartbeurs. De 11e Expo wordt georganiseerd door de NUVU, de vereniging van uitvaartondernemingen.

Op de beurs zijn stands van allerlei bedrijven die met het uitvaartwezen te maken hebben: bedrijven met grafstenen, grafkisten, rouwauto's, begrafenis kleding, opbaarbenodigdheden enzovoort. Maar er zijn niet alleen bedrijven, ook andere instellingen zijn vertegenwoordigd zoals de stichting Nederlands uitvaartmuseum, het Landelijk Steunpunt Rouwverwerking en .... Vereniging de Terebinth.

De beurs in 1988 was een groot succes met een recordaantal van zo'n 3500 bezoekers. Overigens zal de Terebinth eind april/begin mei ook vertegenwoordigd zijn op een publieksdag van het uitvaartwezen in de Janskerk te Utrecht.

Medewerkers gevraagd

De organisatie van de 11e Expo heeft de Terebinth ruimte aangeboden om zichzelf te presenteren aan de bezoekers. De vereniging maakt daar graag gebruik van en zal een stand inrichten om haar doelstellingen in woord en beeld aan het publiek duidelijk te maken. Daarbij kan hulp van de leden zeer goed van pas komen! Ideeën en materiaal voor de inrichting zijn welkom. Ook zijn er mensen nodig die namens de Terebinth één of meer dagdelen op de beurs staan. Wie op een of andere manier wil helpen kan contact opnemen met het secretariaat, 030-334493.

Openingstijden van de beurs zijn:
woensdag 25 maart: van 14 tot 21 uur;
donderdag 26 en vrijdag 27 maart:
van 10 tot 17.30 uur en 19 tot 22 uur.
Het adres van de Expo-hal is Melkpad 23 te Hilversum.

Toegangskarten zijn verkrijgbaar bij het secretariaat van de Terebinth.

Huwelijk tussen lijken

Chinese weduwnaars zijn bezorgd over de handel in dode zielen in de provincie Huxi. Dorpelingen heben zelfs hun overleden echtgenotes opgegraven en tijdelijk thuis opgeslagen om te voorkomen dat de stoffelijke resten worden gestolen en als bruiden worden verkocht aan de familie van overleden mannen. Dat meldt een lokaal Chinees dagblad.

De onrust onder de nabestaanden volgt op de aanhouding van twee mannen, die sinds 1990 zes lijken hebben gestolen. De daders speelden in op het volksgeloof dat mensen nog na hun dood in het huwelijk kunnen treden. Vier lijken verkochten ze in dorpen in de omgeving, voor een totaal van zo'n duizend yuan (345 gulden).

De politie arresteerde de twee lijkenrovers toen ze de twee overgebleven bruiden weghaalden uit een treintunnel waar ze waren opgeslagen voor toekomstig gebruik. De posthume huwelijken zijn een hardnekkige traditie onder Chinese boeren. Vorige week meldde een krant nog dat een dodenkoppelaar was aangehouden, omdat hij het lijk van een twee jaar dode vrouw 1200 kilometer had meegezeuld om een geschikte partner te vinden.

(de Volkskrant, 25-02-1992)

De Kaartenbak

De Kaartenbak is een nieuwe rubriek waarin u op de hoogte wordt gehouden van de stand van zaken omtrent het ledenbestand van de vereniging.

Stand 20 februari 1992 (20 november 1991)

Aantal leden: 197 (196)

Organisaties: 32 (31)

Personen met toestemming voor plaatsing op ledenlijst: 101 (76)

Personen zonder toestemming voor plaatsing op ledenlijst: 64 (89)

Mutaties

Organisaties af: 2 (1x dubbeltelling, 1x opheffing)

Organisaties bij: 3 (3x overschrijving van personen)

Personen af: 7 (2x overlijden, 3x overschrijving naar organisaties, 2x opzegging)

Personen bij: 7

Leden aan lijst toegevoegd

Onderstaande leden hebben te kennen gegeven aan de ledenlijst toegevoegd te willen worden

M.J. van den Berg	Almelo	05490-28139
	/Rouw /Rouwverwerking	
J.M. van Bronkhorst	Amersfoort	033-638143
	/Beh /Norm	
M.J. van den Bent	Amsterdam	020-6422557
	/His /Rouw /Schijndood, vampiers, macabere kunst	
mr. F.E. Boon	Amsterdam	020-6267686
	/Beh /Sym /Norm /Inv /Mat /His /Gen /Rouw /Wet	
Ronald M. F. Pawly	Antwerpen BELGIE	03-2191641
	/Beh /Sym /Norm /Inv /His /Gen /Napoleon-tijd	
B.F. Speijdel jr	Arnhem	
	/Beh /Sym /Norm /Inv /Mat /His /Gen /Rouw	
P. Kistemaker	Haren Gr	050-349284
	/Beh /Sym /Norm	
K. v. d. Zwaag	Heerenveen	05130-23090
	/Beh /Sym /His /Rouw	
W.J. Houwen	Horst (L)	04709-81316
	/Beh /Inv /Mat /begr. Kloostersteede te Horst	
G.F. Verheijen	Horst (L)	04709-81431
	/Beh /His /Kloostersteede te Horst (L)	
H.C. Diender	Kampen	05202-12483
	/Beh	
U. van Dijk	Lisse	02522-14861
	/Beh /Sym /Norm /His /Rouw /Doodsbeleving kinderen	

E. M. Haffmans	Panningen gem. Helden 04760-71427 /Beh
Dhr. Mr. W. W. Timmers	Rotterdam 010-4123304 /Beh /Vorm /His /Gen /Wetgeving en bestuur
A. J. van Dissel	's-Gravenhage 070-3282186 /Inv /Mat /His
G.C. van Leersum	Utrecht 030-718480 /Beh /Sym /Vorm /His /Joodse begr.
S. Th. Wijlhuizen	Velp (Gld) 085-635560 /Beh /Sym /Vorm /Inv /Reinaldstraat te Velp
I. Hofman	Vries 05921-43078 /Sym /Gen
Ir. J. L. Verbeek	Zandvoort 02507-30655 /Beh /Rouw /Rouwverwerking
J. Boevé	Zwolle 038-214439 /Beh /His

Nieuwe leden

Martin Looije	Almere 03240-23711 /Inrichting & vormg. begr. & geb.
E. M. M. Janovski	Den Haag 070-3631028
G. Loeff	Meppel 05220-58891 /Beh /His /Rouw
M. Roos	Muiderberg 02942-1426 /Joodse begr. te Muiderberg
D. Ramkema	Utrecht /Beh
P. J. Hendriks	Zwolle 038-537109 /Beh /Sym /Inv /Mat
Paola Pisu	Zwolle 038-543692 /Sym /His

Opgeheven

Apostolaat van Eerherstel Doenradestraat 270 4834 GJ Breda

Adreswijzigingen

M.L. Kievit	Melissant /Beh /Sym /Vorm /Inv /Mat /His /Gen /Rouw
Koor, funeraire beeldende kunst	Postbus 2818 1000 CV Amsterdam 020-6864467/6255287

Interessegebieden

Beh = Behoud begraafplaatsen, Sym = Symboliek, Vorm = Vormgeving,
Inv = Inventarisatie begraafplaatsen, Mat = Materiaalgebruik, His = Historie,
Gen = Genealogie/heraldiek, Rouw = Rouwverwerking

Terebinth Voorjaarslezingen

Zoals al bekend werd gemaakt tijdens de tweede algemene ledenvergadering, wil de Terebinth regelmatig lezingen organiseren voor leden en andere belangstellenden. De eerste reeks lezingen vindt plaats op 25 april 1992 in Zwolle.

programma

- 13.30 - 14.00: C. van Raak
Onderzoek begraafplaatsen Tilburg
- 14.00 - 14.30: W. Vlaanderen
Eigentijdse vormgeving graftekens
- 14.30 - 15.00: pauze
- 15.00 - 15.30: Dr. M. Nelemans
De begraafplaats als groene oase
- 15.30 - 16.00: J. van de Woude
De nieuwe Wet op de lijkbezorging en de modelbeheersverordening begraafplaatsen
- 16.00 - 16.30: gelegenheid tot het stellen van vragen

De Voorjaarslezingen vinden plaats in het gebouw van de Zwolse Begraafvereniging, Ter Pelkwijkpark 18, Zwolle.

U kunt deze lezingenmiddag bijwonen door onderstaande bon in te vullen en op te sturen naar het secretariaat van Vereniging de Terebinth, 1e Daalsedijk 240, 3513 TK Utrecht.

Aanmeldingsbon

Ondergetekende komt – samen met ..... perso(o)n(en) – naar de Terebinth Voorjaarslezingen

naam: _____

straat: _____

plaats: _____

tel.: _____